

EPIDEMIJE IN ZDRAVSTVO

Zgodovinski pogled

Uredila
Katarina Keber

EPIDEMIJE IN ZDRAVSTVO
Zgodovinski pogled

EPIDEMIJE IN ZDRAVSTVO: *Zgodovinski pogled*

Uredila Katarina Keber

©2024 ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Založba ZRC

Recenzentki Kornelija Ajlec, Monika Kropelj Telban
Posamezni prispevki Urška Bratož, Robert Devetak, Dunja Dobaja, Filip Draženović, Matjaž Grahornik, Vanja Kočevar, Miha Kosi, Iva Milovan Delić, Nikola Ostojčić, Mija Oter Gorenčič, Hrvoje Petrić, Petra Svoljšak, Mojca Šorn, Blaž Štangelj
Strokovni pregled Matjaž Bizjak, Bojan Godeša, Boris Golec, Sašo Jerše, Ana Cergol Paradiž, Renato Podbersič, Meta Remec, Irena Selišnik
Tehnični pregled Katarina Keber, Matjaž Grahornik
Jezikovni pregled Rok Janežič
Jezikovni pregled angleških povzetkov Manca Gašperšič
Oblikovanje in prelom Nina Semolič

Izdajatelj ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa
Zanj Petra Svoljšak
Založnik Založba ZRC
Zanjo Oto Luthar
Glavni urednik založbe Aleš Pogačnik

Tisk Collegium Graphicum, d. o. o.

Naklada 300 izvodov
Prva izdaja, prvi natis
Ljubljana, 2024

Prva e-izdaja je pod pogoji licence Creative Commons CC BY-NC-ND 4.0 (razen za tisto gradivo, ob katerem so posebej navedeni drugačni pogoji rabe) prosto dostopna:

<https://doi.org/10.3986/9789610508090>

Izid knjige je podprla Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije. Izšla je v okviru raziskovalnega projekta Epidemije in zdravstvo v interakciji. Epidemije kot javnozdravstveni problem v slovenskem prostoru od epidemij kuge do 20. stoletja (J6-3122), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

Slika na naslovnici: Hinko Smrekar: Kuga, 1917

Kataložna zapisa o publikaciji (CIP) pripravili
v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

ISBN 978-961-05-0808-3
COBISS.SI-ID 189603075

COBISS.SI-ID 189609475
ISBN 978-961-05-0809-0 (PDF)

EPIDEMIJE IN ZDRAVSTVO

Zgodovinski pogled

Uredila
Katarina Keber

ZRC SAZU

Kazalo

PREDGOVOR

MIHA KOSI: Špitali na Slovenskem v srednjem veku	9
MIJA OTER GORENČIČ: Kužne slike v srednjeveškem stenskem slikarstvu Slovenije	75
VANJA KOČEVAR: Kužna epidemija med letoma 1623 in 1627 na Kranjskem na podlagi stanovskega registraturnega protokola	131
MATJAŽ GRAHORNIK: Epidemija kuge na Štajerskem v letih 1679 in 1680.	155
HRVOJE PETRIČ, NIKOLA OSTOJČIČ: Ekohistorijski aspekti sanitarnog kordona u Vojnoj krajini.	185
FILIP DRAŽENOVIC: Metafora telesa in bolezni v Neu- entdeckte Staats-Klugheit Franza Alberta Pelzhofferja	203
URŠKA BRATOŽ: Epidemija in ostareli: Kolera in domet oskrbe v Avstrijskem Primorju	219
ROBERT DEVETAK: Boj proti pelagri na Goriškem in Gradiškem v obdobju Avstro-Ogrske	233
PETRA SVOLJŠAK: Begunstvo in zdravstvo – izziva prve svetovne vojne: primer Avstro-Ogrske	259
IVA MILOVAN DELIČ: Marasmo senile u Puli 1910. i 1915.: mortalitet nasuprot mobiditeta	281
MOJCA ŠORN: »Človek pravzaprav ne umrje več, kar zgrudi se in ga ni« Zdravstvene razmere v Ljubljani med prvo svetovno vojno in neposredno po njej	305
DUNJA DOBAJA: Prisotnost malarije v Sloveniji v obdobju med svetovnima vojnama	327
BLAŽ ŠTANGELJ: Začetki in značilnosti Slovenske centralne vojno partizanske bolnice (SCVPB)	349

Predgovor

Epidemije so ena od stalnic v človeški zgodovini. Različne nalezljive bolezni so že v najstarejših obdobjih človeške zgodovine povzročale množična obolevanja in umiranja, vendar je te bolezni za starejša obdobja brez ohranjenih materialnih ostankov in slabo ohranjenih arhivskih virov še vedno težko identificirati. Uveljavljeni generični izraz za vse kužne epidemije srednjega in novega veka je ostala kuga, čeprav bakterija *Yersinia pestis*, ki povzroča bubonsko kugo, še zdaleč ni bila vedno krivec za epidemične množične smrti. To bakterijo, ki je v 14. stoletju zakrivila tudi epidemijo kuge – črne smrti, sta leta 1894 med epidemijo v Hongkongu istočasno, a neodvisno drug od drugega, odkrila švicarsko-francoski bakteriolog Alexandre Yersin in japonski zdravnik in bakteriolog Kitasato Shibasaburo.

Če so epidemije po eni strani v vseh obdobjih v družbi povzročale zdravstvene krize, ki so jim zaradi spremenjene demografske slike in proti-epidemičnih ukrepov oblasti pogosto sledile tudi socialne in ekonomske krize, pa se je po drugi strani zaradi množičnega obolevanja in umiranja postopno povečevalo zavedanje o pomenu sistemske organizacije zdravstva v najširšem pomenu. Vzporedno z uvajanjem ukrepov oblasti za omejitev širjenja bolezni, kot so bile zapore meja (*cordon sanitaire*), karantena in izolacija bolnikov v lazaretih, so se razvijala tudi medicinska prizadevanja po zdravljenju bolnih in predvsem ugotavljanje načina prenosa posameznih bolezni med ljudmi ter iskanje samih povzročiteljev bolezni. Državni zdravstveni ukrepi so bili omejeni na čas trajanja epidemij vse do osemdesetih let 19. stoletja, ko se je z začetkom vzpona bakteriologije in nastopa t. i. epidemiološke tranzicije, število smrti zaradi nalezljivih bolezni v Evropi začelo zmanjševati, življenjska doba ljudi pa podaljševati. Tudi v Habsburški monarhiji so bile epidemije tisti dejavnik, ki je najmočneje vplival na državno intervencijo na področju zdravstva. Začelo se je s prvim zdravstvenim zakonom leta 1770, poimenovanim - *Generalsanitätsnormativum*, ki je veljal za vso monarhijo, in je nastal v okviru zdravstvene reforme vladarice Marije Terezije. Poleg predpisov glede urejanja velikega protikužnega sanitarnega kordona na območju Vojne krajine na meji monarhije z Osmanskim cesarstvom, je natančno določal tudi delovanje zdravstvenih

komisij pri deželnih vladah ter izobrazbo in dolžnosti takratnih zdravstvenih poklicev – zdravnikov, ranocelnikov, lekarnarjev in babic.

Zanimanje za pretekle epidemije je v zadnjem času znova močno naraslo zaradi sodobne izkušnje pandemije bolezni covid-19, ki je po vsem svetu spremenila tudi pogled na zgodovinske pandemije in zdravstvene krize. Z doživetjem oz. lastno izkušnjo v sodobni pandemiji nedvomno bolje razumemo kompleksnost raziskovanja preteklih izbruhov nalezljivih bolezni. Vendar pa je covid-19 le zadnji od vzrokov za povečano zanimanje in refleksijo o zgodovinskih epidemijah, saj so pred njim to vlogo odigrali vsaj že pandemija gripe leta 2009 in stota obletnica pandemije španske gripe leta 2018.

Tudi pričujočo monografijo lahko vsaj deloma razumemo kot odziv slovenskega zgodovinopisja na pandemijo covid-19, ko se je pozornost vsaj za nekaj časa usmerila v raziskave epidemij in zdravstva. V 13 poglavjih štirinajst zgodovinarjev in zgodovinarke ter umetnostna zgodovinarica obravnava različne vidike epidemij, nalezljivih bolezni in razvoj zdravstva v obdobjih med srednjim vekom in 20. stoletjem na območju današnje Slovenije in v delu Hrvaške. V posameznih poglavjih najdemo na novo raziskane vsebine, kot so npr. kužne epidemije v 17. stoletju na Kranjskem in Štajerskem, obravnavo kužnih slik v srednjeveškem stenskem slikarstvu Slovenije, okoljsko-zgodovinske poglede na sanitarni kordon v Vojni krajini, položaj ostarelih med epidemijami kolere v 19. stoletju ter pojav malarije med obema svetovnjima vojnoma. Poleg epidemij so v posameznih poglavjih obravnavane tudi tematike iz zgodovine zdravstva in bolezni, kot so npr. sploh prvič v slovenskem zgodovinopisju celostno obravnavani srednjeveški špitali in bolezen pelagra na Goriškem in Gradiškem v času Avstro-Ogrske. V več poglavjih so predstavljene zdravstvene razmere v času vojn, in sicer med prvo svetovno vojno med begunci v Avstro-Ogrski in v mestu Ljubljana, starostna oslabeledost kot vzrok smrti v Pulju med letoma 1910 in 1915 ter organizacija partizanskega zdravstva s poudarkom na Slovenski centralno vojni partizanski bolnici med drugo svetovno vojno. Nenazadnje sta bolezen in telo obravnavana tudi kot metafora v poglavju o predmoderni politični misli kranjskega plemiča Franza Alberta Pelzhofferja z začetka 18. stoletja.

V knjigi zbrani teksti na novo vrednotijo dosedanje razumevanje epidemij v slovenskem zgodovinopisju, večplastno dopolnjujejo in izboljšujejo poznavanje tematik iz perspektive socialne zgodovine medicine, nekateri pa zaradi povsem novih spoznanj in pristopov vzpostavljajo nova izhodišča za prihodnje zgodovinske raziskave epidemij in zdravstva.

Katarina Keber

Seznam avtorjev

Dr. Miha Kosi

ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa
miha.kosi@zrc-sazu.si
<https://orcid.org/0009-0005-0222-5523>

Dr. Mija Oter Gorenčič

ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta
mija.oter@zrc-sazu.si
<https://orcid.org/0000-0002-9285-1894>

Dr. Vanja Kočevar

ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa
vanja.kocevar@zrc-sazu.si
<https://orcid.org/0000-0002-1177-2319>

Dr. Matjaž Grahornik

ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa
matjaz.grahornik@zrc-sazu.si
<https://orcid.org/0000-0001-8761-6315>

Dr. Hrvoje Petrić

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet
hpetric@ffzg.hr
<https://theta.ffzg.hr/ECTS/Osoba/Index/4694>

Nikola Ostojčić

nikola.ostojcic@gmail.com

Filip Draženović

filip.drazenovici@gmail.com
doktorski študent na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani

Dr. Urška Bratož

ZRS Koper, Inštitut za zgodovinske študije
urska.bratoz@zrs-koper.si
<http://orcid.org/0009-0005-5047-3572>

Dr. Robert Devetak

Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana
robert.devetak@inv.si
<https://orcid.org/0000-0002-5098-5392>

Dr. Petra Svoljšak

ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa
petra.svoljsak@zrc-sazu.si
<https://orcid.org/0000-0001-5814-6748>

Dr. Iva Milovan Delić

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Filozofski fakultet
iva.milovan.delic@unipu.hr
https://ffpu.unipu.hr/ffpu/iva.milovan_delic

Dr. Mojca Šorn

Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana
mojca.sorn@inz.si
<https://orcid.org/0000-0002-4457-1118>

Dr. Dunja Dobaja

Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana
dunja.dobaja@inz.si
<https://orcid.org/0000-0001-8501-8573>

Blaž Štangelj

Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana
blaz.stangelj@inz.si
<https://www.inz.si/sl/Znanstvenoraziskovalni-oddelek/Stangelj-Blaz/>

Pristopi k tematiki so heterogeni in obravnavajo zgodovino zdravstva in epidemij z gledišča socialne, gospodarske, okoljske in umetnostne zgodovine, pa tudi zgodovine organizacije zdravstva in zdravstvenih ustanov. S posameznimi študijami primerov se s tako večplastnimi epistemološkimi pristopi zapolnjujejo marsikateri vrzeli na področju obravnave srednjeveških in novoveških epidemij, epidemij kolere v 19. stoletju in širjenju oz. zajezitvi malarije v 20. stoletju. Poudarek je tudi na zdravstvenih izzivih, ki jih prineseta obe svetovni vojni, lakote in boleznosti starosti, ki prednjačijo v demografskem preobratu sodobne zgodovine.

KORNELIJA AJLEC

Monografija uspešno zapolnjuje nekatere vrzeli v preučevanju epidemij srednjega in novega veka, epidemij kolere v 19. stoletju in širjenju malarije po prvi svetovni vojni. Prav tako obravnava zdravstvene krize, ki so bile posledica obeh svetovnih vojn, boleznosti zaradi pomanjkanja hrane ter boleznosti starostnikov. Prav vsa poglavja v knjigi predstavljajo izvirno in v slovenskem prostoru novo zgodovinsko vsebino, ki le delno nadgrajuje dosedanje manjše zgodovinske raziskave, saj večinoma prinaša povsem nova zgodovinska spoznanja.

MONIKA KROPEJ TELBAN

Moj brat, moj brat, moj brat /.../. Kaj naj rečem? Kje naj začnem? Kam naj se obrnem? Od vsepovsod trpljenje! Od vsepovsod groza! /.../ O brat, da bi se ne bil nikoli rodil ali da bi bil že mrtev! /.../ To leto, 1348, ki ga objokujem, nas ni oropalo samo naših prijateljev, ampak cel svet njegovih ljudstev. /.../ Je že kdaj kdo kaj takega videl ali vsaj slišal praviti o čem takem? Kje je kdo kdaj v analih prebral, da so bile hiše opuščene, mesta izpraznjena, njive neobdelane, polja prekrita s trupli in celotna zemeljska obla neskončna strašljiva puščava? Obrni se na zgodovinarje: molčijo. Vprašaj zdravnike: otrpnejo. Išči nasvet pri filozofih: skomigajo z rameni, se mrščijo in molčijo naprej, medtem ko polagajo prst na ustnice. Prihodnji rodovi, boste to verjeli /.../?

FRANCESCO PETRARCA

34 €

9 789610 508083

zalozba.zrc-sazu.si

Založba ZRC